

RESTAURAREA BUNURILOR ISTORICE CU SUPT DE HÂRTIE

Dosarele de restaurare a documentelor și cărților vechi nu conțin, la ora actuală, imaginea sau imaginile filigranelor, care se dezvăluie privirilor restauratorului pe masa cu lumină. Nici nu se colectează în alt mod, independent, fără legătură cu dosarul de restaurare imaginile respective, relevate îndelung, pe parcursul restaurării. Se irosesc în acest mod, prin nefructificare, momente de excepție pentru adâncirea cercetării istorice, cu deosebire în cazul cărților vechi, a căror descoasere constituie un moment existențial rar al acestora, mai ales al celor de patrimoniu. Poziția restauratorului corp-carte față de piesa aflată în lucru este deosebită comparativ cu cea a restauratorilor aparținând altor tehnici, are o complexitate specifică, Dacă restauratorul corp-carte este obligat, ca orice restaurator, în faza inițială, să apeleze la muzeograf, arhivist sau istoricul de carte, pentru a întocmi fișa istorică sintetică a piesei asupra căreia urmează să intervină, sau datele respective îi sunt pur și simplu furnizate în momentul în care i se solicită concursul, lucrând la masa cu lumină, el se află timp prelungit, în contact direct, cu aspecte noi de informație istorică, sau chiar cu datele istorice absolut noi care, spre pildă, pot pune în lumină, uneori, falsuri documentare.

De aceea însușirea unor noțiuni fundamentale de filigranologie, pe lângă cele legate de istoricul vechilor tehnologii și al materialelor utilizate pe parcursul vremurilor la realizarea documentelor și tipăriturilor, i-ar fi deosebit de utilă chiar restauratorului corp-carte. Convocarea istoricului pentru a reproduce imaginile de filigrane, atât de accesibile celui care restaurează, i-ar fragmenta acestuia din urmă intervențiile, iar istoricul, pe de altă parte ar trebui să fie disponibil în orice moment la solicitările restauratorului. În faza actuală, până la delimitarea riguroasă a domeniilor de activitate și a obligațiilor profesionale, restauratorul poate să completeze (este de dorit să o facă!) dosarul de restaurare cu imaginile filigranelor vizibile pe masa cu lumină, desenându-se ușor cu creionul, pe calc, într-un mod nepernicios pentru foaia-document, ca apoi să le ordoneze pe pagini și să le introducă în dosarul de restaurare. În felul acesta strânge pentru istoric, dar și pentru sine însuși, dacă dorește să-și lărgască bagajul cunoștințelor profesionale, un plus informativ, de deosebită valoare, care într-o etapă superioară va putea fi apoi identificat, studiat și interpretat

Modul în care se colectează imaginile filigranelor poate fi însă științific sau neștiințific. De aceea este necesară însușirea unor cunoștințe elementare, chiar pentru simpla desenare, prin copiere, a filigranelor, mai ales că în cazul laboratoarelor noastre de restaurare, inclusiv cel al Bibliotecii Naționale, care este etalonul activității în acest domeniu la noi, nu se pune, din lipsa dotării, problema

reproducerii propriu-zis științifice a filigranelor, după metoda perfectată la Brașov de Gebhard Blücher¹.

Oricum, munca restauratorului bloc-carte se împletește intim cu cea a istoricului, din momentul în care observă detaliat și ia act de înfățișarea și alcătuirea pieselor aflate în lucru, deci din momentul în care nu restaurează mecanic. Apropierea însă de filigranologie reprezintă pentru restaurator și o instrăinare de sarcinile sale profesionale propriu-zise. Discuțiile în jurul statutului său profesional abia se deschid. În orice caz este evident că se reclamă ori o mai profundă deschidere a restauratorului spre istorie, ori o mai accentuată și mai intimă implicare a istoricului pe parcursul unor etape ale restaurării.

Două exemplificări pot susține, destul de convingător sinteticele aprecieri anterioare:

I. Este relevant locul pe care-l ocupă, în dosarul de restaurare a unui document din colecția Muzeului Național Alba Iulia (doc. 5329)², imaginea desenată a filigranului hârtiei-suport, dezvăluit pe masa cu lumină. Dosarul în cauză conține trei imagini care conservă aspectul inițial, exterior al piesei de restaurat și conținutul său textual-documentar, constând din mărturii istorice vizuale, a căror prezență și perpetuare prin intermediul documentației respective este absolut necesară și anume:

A. O imagine fotografică a recto-ului documentului, care din punctul de vedere al interesului istoric (nu numai din cel al relevării deteriorărilor fizico-mecanice etc.) este de o deosebită însemnătate. Aspectul de ansamblu al documentului, redat fotografic, autentifică din plin piesa respectivă, cu deosebire și datorită etalării caracteristicilor sale paleografice. În virtutea unor exigențe actuale, edițiile de documente ar trebui să conserve nu numai conținutul textual, ci să fie însoțite, alături de descrieri amănunțite, și de fotocopii, prin mijlocirea cărora să poată fi întreprins un susținut studiu paleografic, să fie efectuate la nevoie chiar expertize grafologice, precum și de imagini, care să redea exact, în mărime naturală, filigramele hârtiei-suport, reprezentările heraldice, peceteile însoțitoare etc. Astfel prezența imaginii fotografice a piesei în dosarul de restaurare suplinește însemnate carențe ale corpus-urilor documentare realizate până în prezent și-i asigură restauratorului o mărturie imagistică "sine qua non", necesară atât formulării unor considerații istorice corecte, cât și restaurării propriu-zise.

B. Fotografia verso-ului documentului respectiv are aceeași dublă funcționalitate, în dosarul de restaurare, de-a dezvălui o informație istorică totală, prin intermediul imaginii vizuale, mijlocită de fotografie, care rivalizează cu un facsimil și asigurarea unui reper inițial, sintetic, adresat văzului, relevând starea de conservare, respectiv gradul de deteriorare a piesei, înaintea restaurării.

C. A treia mostră vizuală atât de necesară pentru a întregi informația istorică despre piesa supusă restaurării o constituie copia desenului filigranului, dezvăluit pe masa cu lumină. Desigur în cazul unei singure foi-document nu este atât de

¹ A adaptat la noi metoda betagrafiei, aplicând-o produselor morii de hârtie din Brașov; a preluat în seri matematice rezultatele obținute, ceea ce a produs practic la performanța datării, deosebit de exacte, a unor coresiene. Vezi Gebhard Blücher, *Possibilități de datare cu ajutorul filigranelor. Un model matematic*, în *RB*, 1969, 22, nr. 10 p. 618-623.

² Datînd din 19 iunie 1891, documentul a fost redactat la Sibiu, în limba germană și cu scrierea gotică, pe hârtie maruală contemporană, cu linii de apă și filigran.

stringentă desenarea filigranului, ca atunci când se impune descoaserea unei cărți de patrimoniu. Dar și în acest caz, al documentelor constituite din foi nelegate, restauratorul poate recolta pentru istoric, în virtutea colaborării strânse care ar trebui să existe între ei, un important material informativ neexplorat în scrisul istoric românesc, decât cu privire la secolul al XVI-lea. Astfel istoricii ar putea primi un impuls din partea restauratorilor atenți la mesajul istoric al pieselor restaurate, pentru a-și propune să întocmească acele colecții de filigrane răspândite pe teritoriul României, corespunzătoare secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, care lipsesc atât de mult cercetătorilor contemporani. Această realizare ar fi posibilă cu contribuția parțială a restauratorilor specializați pe piesele care au ca suport material hârtia. Filigranul deosebit de frumos (Fig. 1) al documentului 5329 din colecția de la "Sala Unirii" denotă faptul că hârtia folosită ca suport ca fost produsă în moara de la Roșcani, lângă Deva, aflată pe domeniul familiei Haller³, la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui de-al XIX-lea. În cazul redării filigranelor este necesară, așa cum reiese și din desenul introdus în dosarul amintit, nu numai conturarea filigranului propriu-zis, ci și cea a liniilor de apă, a vergeturilor și rețelei orizontale, chiar dacă ea nu poate fi decât aproximativă și nu exactă ca în cazul betagrafiei, precum și a rupturilor existente la nivelul hârtiei-suport.

De asemenea trebuie menționate, referitor la filigranul acestei piese, strădaniile Lacrimei Rădulescu⁴ de-a obține o imagine fotografică în transparență hârtiei, în urma cărora a reușit să redea mulțumitor filigranul. La dotarea tehnică de care dispune, ea nu poate încă decela imaginea filigranului, a liniilor de apă, a vergeturilor de cea a scrisului suprapus.

II. Utilitatea desenării filigranelor în cazul cărților de patrimoniu, sau pasibile de-a deveni de patrimoniu, restaurate, reiese din simpla examinare a planșelor realizate după descoaserea unei *Psaltiri* de Râmnic, din 1819, aflată în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (CVR 195)⁵. Vezi, ca o ilustrare parțială a acestei utilități, figurile 2-5, care reproduc planșele 14, 16, 21, 28 introduse în dosarul de restaurare a piesei respective.

Au fost realizate în total 31 planșe, respectiv de fiecare dată când apărea, în cuprinsul volumului, un fragment de filigran, chiar dacă acestea se repetau, nefiind neglijate vergeturile sau liniile de apă, notându-se fila care prezenta în transparență acel filigran și trasându-se totodată rupturile hârtiei-suport. Doar prin intermediul unor atare planșe poate fi realizat studiul complet al hârtiei suport a unei cărți de format mic, în 32, ca cea folosită pentru exemplificarea de față. Astfel, mai ales în cazul cărților de format mic, fragmentele de filigrane nu pot fi practic întregite, coroborate, analizând succesiv, la simpla foietare, cu ochiul liber, filele cărților nedescusute.

Cele două exemple concrete alăturate aprecierilor inițiale susțin în mod suficient de convingător ideea necesității de a îmbogăți dosarul de restaurare, cu

³ Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata (II), 1712-1848*, în *Studia*, fasc. 1, 1964 p. 74.

⁴ Fotograf la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

⁵ Cartea este o tipăritură româno-chirilică, de format mic, în 32°, realizată cu cerneală neagră și roșie pe hârtie manuală, de către "Nicolae (typograf) Rimnicean", la comanda și cu cheltuiala biv visticriercului al doilea Gheorghe Vlădescu (*BRV*, III, 1047, p. 313). Examnlarul restaura! la Alba Iulia nu posedă decât doar 72-73% din paginația întreagă, neavând scoarțe, forzaturi, foaie de titlu etc.

seria completă a imaginilor filigranelor, dezvăluite pe masa cu lumină, recoltate cu o metodologie simplă, dar minuțioasă, care poate fi utilă aproape cât și betagrafia, deși nu surprinde atât de exact gradul de uzură al sârmelor, al filigranelor ca aceasta din urmă, dar poate totuși servi istoricului, atât pentru identificarea morilor producătoare, cât și pentru datarea diferitelor tipuri de hârtie.

GABRIELA MIRCEA

LA RESTAURATION DES DOCUMENTS SUR PAPIER

(Résumé)

Cette brève étude met en évidence la nécessité d'un programme cohérent visant la récupération intégrale, pour la recherche, des images des filigranes qui se révèlent sur la table lumineuse au cours de la restauration des documents sur papier, ou des livres anciens.

On suggère aux restaurateurs de dessiner systématiquement les images des filigranes qu'ils découvrent surtout lorsqu'ils soignent des livres de patrimoine dont la découverture - tellement rare - offre des moments uniques pour la recherche sur le papier-support.

La technique du dessin, bien que très simple, doit se conformer à des exigences rigoureuses: la transcription du filigrane sur calque ne doit point périliter le papier-document; il faut reproduire les signes d'eau (inclusivement les vergeures), non seulement le filigrane proprement dit; il faut contourner (tracer) les déchirures du papier support. Un modèle en est offert par l'annexe 1 ou l'on a utilisé les normes classiques de description des filigranes.

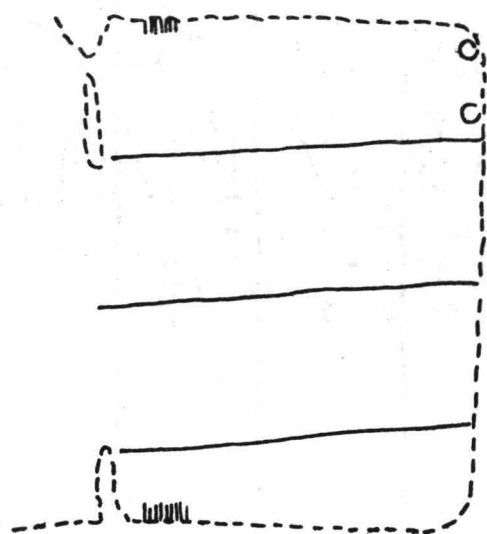
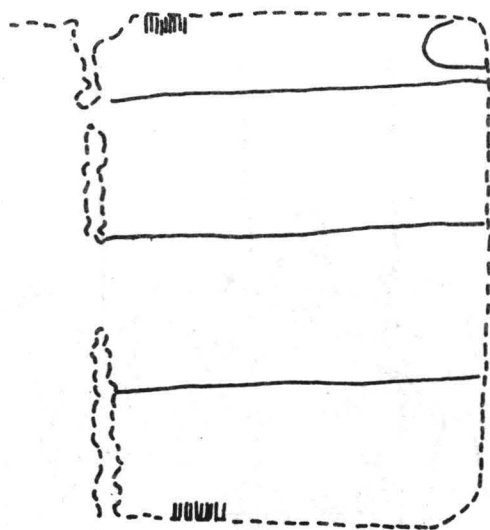
En ce qui concerne les livres en 32° et généralement ceux de petit format, cette étude plaide pour l'élaboration de planches semblables à celles des annexes 2-5.

Bien que récolter systématiquement les images des filigranes constitue pour le restaurateur des livres un éloignement de ses tâches professionnelles, il a l'obligation morale-professionnelle de récupérer ces sources historiques - si précieuses pour la recherche - jusqu'à l'élaboration de programmes amples d'édition intégrale des filigranes répandus sur le territoire roumain du XVIe au XIXe siècle.

La modalité classique de dessiner les filigranes demeure valable dans une proportion importante (quoi qu'elle ne relève proprement pas le degré d'usure des fils de métal), même par comparaison à la bétagrafie, qui a facilité des recherches réellement modernes sur de larges échantillons de papier ancien.

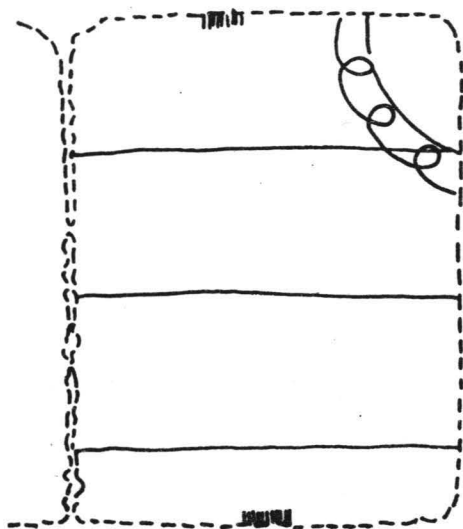
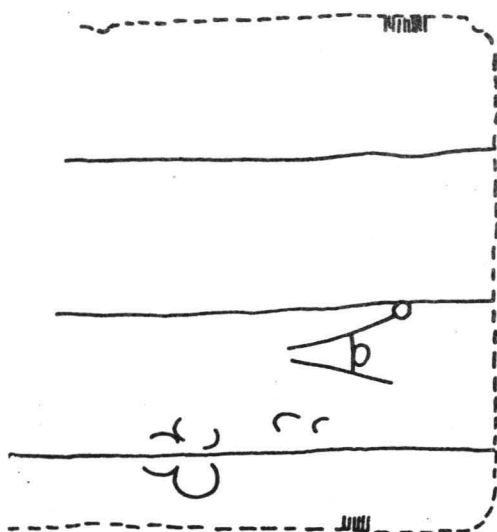

1. Filigranul documentului 5329 din colecția Muzeului Național Alba Iulia (desen Dan Sever Brândeș)

2. Planșa 14 figurând fila 95 r a unei *Psaltiri de Râmnic*, 1819, tot din colecția Muzeului Național Alba Iulia (CVR 195), cu semnele ei de apă, inclusiv cu un fragment de filigran

3. Planșa 16 figurând fila 97 r a aceluiași exemplar de carte românească veche

4. Planșa 21 figurând fila 123 r a aceleiași cărți

5. Planșa 28 figurând fila 153 r a aceleiași cărți